

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ: ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ

TRANSFORMATION OF THE ECONOMIC SYSTEM: THEORETICAL FUNDAMENTALS

Відкриті економічні системи перебувають під впливом значної кількості факторів, які за природою виникнення можуть бути як зовнішніми, так і внутрішніми. Вплив факторів спричиняє зміни в системі, які визначаються змістом поняття «трансформація». Поняття «трансформація» має давні корені застосування та сьогодні може вважатися міждисциплінарним. Для нашої країни трансформація найбільшою мірою пов'язана зі змінами в національній економіці, які наявні упродовж останніх трьох десятиліть років. Здійснене узагальнення доводить, що трансформація характерна для кожної відкритої економічної системи, а її перебіг вимагає контролю та управління. Визначені теоретичні основи дають змогу з урахуванням можливих змін у системі в моменти втрати нею стійкості прогнозувати подальший перебіг подій із формуванням програми переходу на наступний рівень розвитку. Акцентовано увагу на безпекових аспектах трансформації, що дає змогу як стабілізувати ситуацію, так і сформувати основу для розвитку, попри вплив внутрішніх та зовнішніх факторів.

Ключові слова: система, економічна система, трансформація, процес, безпека, розвиток.

Открытые экономические системы находятся под влиянием значительного коли-

чества факторов, которые по природе возникновения могут быть как внешними, так и внутренними. Влияние факторов вызывает изменения в системе, которые определяются содержанием понятия «трансформация». Понятие «трансформация» имеет давние корни применения и сегодня может считаться междисциплинарным. Для нашей страны трансформация в наибольшей степени связана с изменениями в национальной экономике, которые существуют в течение последних трех десятилетий лет. Осуществленное обобщение доказывает, что трансформация характерна для каждой открытой экономической системы, а ее ход требует контроля и управления. Сформированные теоретические основы позволяют с учетом возможных изменений в системе в моменты потери нею устойчивости прогнозировать дальнейший ход событий с формированием программы перехода на следующий уровень развития. Акцентируется внимание на аспектах безопасности трансформации, что позволяет как стабилизировать ситуацию, так и сформировать основу для развития, несмотря на влияние внутренних и внешних факторов.

Ключевые слова: система, экономическая система, трансформация, процесс, безопасность, развитие.

УДК 338.439.6(477)

DOI: <https://doi.org/10.32843/infrastruct57-6>

Харабовський Ю.І.

аспірант кафедри
соціально-поведінкових,
гуманітарних наук
та економічної безпеки

Львівський державний університет
внутрішніх справ

Kharabovskiy Yurii

Lviv State University of Internal Affairs

Open economic systems are influenced by a significant number of factors, which by their nature can be both external and internal. The influence of factors causes changes in the system, which is determined by the content of the concept of "transformation". The concept of "transformation" has long roots of application and today can be considered interdisciplinary. For our country, the transformation is largely due to the changes in the national economy that have taken place over the past three decades. The performed generalization proves that the transformation is characteristic of every open economic system, and its course requires control and management. The aim of the study was to consider the theoretical foundations of the transformation of the economic system with the definition of security aspects as a condition for the existence and development of such a system. To determine the theoretical foundations of the transformation of the economic system used methods: induction and deduction, comparison and systematization – in the study of the essential characteristics of the term "transformation"; synthesis and analysis – to determine the theoretical foundations of the transformation of any system; morphological analysis – to clarify the security aspects of the transformation of the economic system; graphic – for visual presentation of theoretical and methodical material; abstract-logical – for theoretical generalizations and conclusions of the study. It is revealed that the transformation formed at the intersection of scientific approaches is characteristic of the existence and development of any systems. The process of transformation itself involves a change in its composition, i.e. the disappearance of existing and the emergence of new components, changes in the properties of individual components, forms of functioning, creates a basis for the transition to another state. The following main parameters are defined as the theoretical basis for the transformation of any system: a radical change of interests, priorities and values; occurs at all hierarchical levels and applies to all elements of the system; qualitative change of the system, in particular its components, parameters, structure and connections; general form of system development; system transformations are caused by internal and external factors; multistage process of change; the process of transforming one system into another, carried out consistently and continuously. The defined theoretical bases allow, taking into account possible changes in the system at the moments of its loss of stability, to predict the further course of events with the formation of the program of transition to the next level of development. Emphasis is placed on the security aspects of the transformation, which allows both to stabilize the situation and to form a basis for development despite the influence of internal and external factors.

Key words: system, economic system, transformation, process, security, development.

Постановка проблеми. Застосування терміна «трансформація економічної системи» не лише в Україні, але й в інших колишніх республіках Радянського Союзу та країнах Східної Європи залишається актуальним уже упродовж майже трьох десятиліть. Пояснюється це необхідністю переходу від адміністративно-командної моделі економіки до ринкової. Спричинений політичним крахом хаос у межах національних економік вимагав не лише позбавлення партійного апарату

контролю над усіма економічними процесами, але й проведення приватизації, надання необхідної свободи підприємницькій діяльності та формування безпечних умов розвитку суб'єктам господарювання усіх форм власності. Руйнування старої системи відбувалося досить «болісно», супроводжувачись зростанням безробіття, зниженням купівельної спроможності населення, гіперінфляцією, зупинкою та банкрутством значної частини підприємств, що спричинило розчарування у

громадян та зростання соціальної напруженості. Результативність та тривалість трансформації економічних систем суттєво різняться, але в кожній країні їх здійснення безпосередньо мало найбільш суттєвий вплив на основні сфери життєдіяльності населення, зокрема віддзеркалилося в питаннях забезпечення безпеки. Саме в цьому контексті сформувався уявлення про сутність терміна «трансформація економічної системи», що не можна вважати правильним внаслідок односторонності сприйняття та зосередження уваги на окремих аспектах, які актуальні для обмеженого кола об'єктів у певних умовах їх розвитку. Не можна відкидати те, що трансформація актуальна для країн із високим рівнем економічного розвитку, зокрема під впливом формування постіндустріального суспільства та посилення глобалізаційних процесів. Відповідно, можна стверджувати, що дослідження трансформації економічної системи є актуальним та заслуговує на увагу в контексті збільшення динамічних змін у світовому економічному просторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Процес трансформації економічних систем став об'єктом уваги таких науковців, як Г. Башнянин [3], Н. Гражевська [1], Л. Євстигнеєва [2], С. Єрохін [5], Т. Заславська, П. Леоненко [7], Г. Поченчук [9], Е. Тоффлер [10], Й. Шумпетер [12], Л. Потравка [8]. В їхніх дослідженнях з'ясовано сутність трансформації, визначено фактори, які спричиняють і супроводжують процес її здійснення, а також окреслено можливі наслідки.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд теоретичних основ трансформації економічної системи з визначенням безпекових аспектів як умови існування та розвитку такої системи.

Виклад основного матеріалу дослідження.

В основі терміна «трансформація» лежать два латинських слова “trans” і “forma”, поєднання яких можна визначити як зміну форми, образу, змісту. Сьогодні цей термін має широке застосування в різних сферах діяльності людини. Так, у техніці під ним розуміють пристрій, який забезпечує перетворення одного виду енергії в іншу, в математиці – перетворення Фур'є та Лапласа, в мистецтві – перевтілення актора та виконання ним різних ролей у межах однієї п'єси, у філософії – розвиток соціуму, в медицині – генетичні зміни організму під впливом введення чужорідного гену, в сільському господарстві – основу селекції для виведення нових видів рослин та їх захисту від шкідників, у метеорології – зміну повітряних мас, у юридичних науках – узгодження внутрішніх норм із міжнародними. Не заглиблюючись у подальше виявлення сфер застосування терміна «трансформація», підкреслимо його міждисциплінарність та активність застосування у всіх сферах людської діяльності.

В суспільних науках термін «трансформація» почав активно застосовуватися в другій половині ХХ ст., зокрема для опису процесів у національних економіках. Не можна не згадати визначення, надане Й. Шумпетером, згідно з яким трансформація – «креативне руйнування, що супроводжується радикальними інноваціями» [12, с. 455]. Його прихильність розглядати економічні процеси як відриті й незворотні, що відбуваються під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів, дала змогу обґрунтувати сутність трансформації як безперервної економічної зміни, що забезпечує зростання певної економічної системи з періодичним виникненням економічних криз. Важливо, що в його дослідженнях доведено необхідність та важливість трансформації, які повинні супроводжувати капіталістичний розвиток з обов'язковим врахуванням впливу соціальних чинників.

В Радянському Союзі Т. Заславській належало тогочасне тлумачення цього терміна як «поступового, відносно мирного, але водночас глибокого і відносно швидкого перетворення соціальної сутності суспільства, обумовлене насамперед не зовнішніми факторами, а внутрішніми потребами системи» [11, с. 25]. Безперечно, таке визначення заслуговує на увагу, але доцільно зважити на той факт, що джерелом трансформації можуть бути не лише внутрішні фактори, але й зовнішні. Саме на цьому акцентує увагу С. Єрохін, який доводить рівноправність впливу внутрішніх та зовнішніх факторів і визначає трансформацію як «зміну структури будь-якого об'єкта в межах самоорганізуючого процесу» [5, с. 6].

Результати здійсненого узагальнення засвідчили відсутність одностайності серед науковців у трактуванні трансформації. Суттєво відмінні точки зору можемо продемонструвати, процитувавши, наприклад, твердження Е. Тоффлера: «перетворення, різнобічні бурхливі події, зміни, поштовхи в нову систему, які є не продовженням розвитку в поточному напрямку, а радикальними змінами, що, можливо, заперечують попередній досвід» [10, с. 53], а також Г. Башнянина: «одна із стадій розвитку економічної системи, що передбачає її реорганізацію, перетворення в елемент іншої «вищої» системи» [3, с. 164–165]. Г. Поченчук [9, с. 124] конкретизує, що такими моментами можна вважати точку біфуркації, коли система характеризується нестійкістю та постає перед вибором варіанта подальшого розвитку у вигляді певного атрактору. Відмінність цих двох підходів полягає в тому, що в першому акцентується увага на руйнуванні наявної системи в процесі трансформації для створення нової, а другий визначає трансформацію як стадію розвитку економічної системи, яка забезпечує її вдосконалення, набуття нових форм та властивостей.

Доцільно взяти до уваги думку П. Леоненка, який доводив, що «система не може перебувати постійно, безперервно в процесі трансформації. Поза певним перехідним періодом вона функціонує як організаційно, інституційно, національно-просторово сформована стабільна економічна система» [7, с. 24]. Загалом погоджуючись із думкою П. Леоненка, вважаємо за доцільне акцентувати увагу на тому моменті, що на сучасному етапі розвитку значна кількість національних економік перебуває в процесі трансформації упродовж тривалого періоду часу, а їх розвиток не вказує на наближення до стану стабілізації, окрім цього, під впливом глобалізаційних змін та інших чинників трансформаційні процеси з різною інтенсивністю протікання характерні для всіх країн. Зазначені аспекти знайшли відображення у наукових працях Н. Гражевської, яка запропонувала два визначення трансформації, тобто у вузькому та широкому розуміннях. У вузькому розумінні трансформація визначена як «внутрішня складова частина еволюційного процесу, короткострокове оновлення системи шляхом її стрибкоподібних якісних перетворень» [1, с. 23–24]. Таке вузьке трактування Н. Гражевської певним чином відповідає сутності тверджень Г. Башнянина. У широкому ж розумінні трансформацію подано як «процес перетворень, який поєднує в собі як еволюційну, так і революційну форми розвитку економічної системи» [1, с. 23–24; 4, с. 23]. Можна стверджувати, що в дослідженні Н. Гражевської здійснено

спробу поєднати еволюційні та революційні зміни як основу трансформаційного процесу в системі, які передбачають її перехід на наступний рівень розвитку, що певним чином згладжує відмінності та суперечності між більшістю наявних сьогодні підходів. Таке трактування трансформації узгоджується з результатами дослідження Л. Євстигнєєва [2, с. 11], який вказує на безстроковість трансформації, тобто вона забезпечує перехід до нового стану системи, який вимагає становлення, тобто знову ж таки змін відповідно до внутрішніх процесів та динаміки зовнішнього середовища. В цьому контексті доцільно процитувати думку Н. Кухарської, яка пропонує трансформацію розуміти як «постійну форму життєдіяльності» [6, с. 119], тобто як таку, що є обов'язковим елементом існування та розвитку будь-якої системи.

Попри відсутність єдиного підходу до трактування трансформації, нами виділено теоретичні основи здійснення трансформації будь-якої системи (рис. 1).

Узагальнюючи, можемо стверджувати, що трансформація, сформована на перетині наукових підходів, характерна для існування та розвитку будь-яких систем. Сам процес трансформації передбачає зміну у її складі, тобто зникнення наявних та появу нових компонентів, видозміну властивостей окремих компонентів, форми функціонування, створює основу для переходу до іншого стану. Певні відмінності у трактуванні

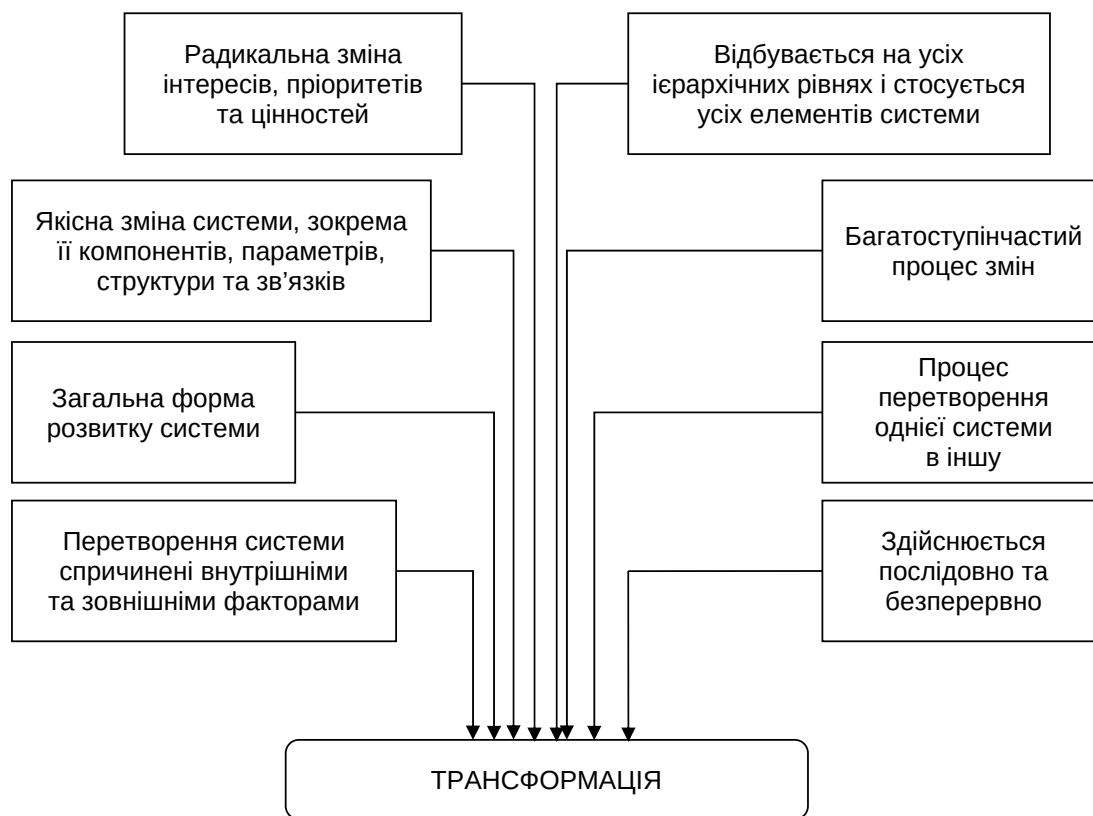

Рис. 1. Теоретичні основи процесу трансформації економічної системи

сутності цього терміна можна пояснити сферою застосування, масштабами, структурою та метою існування й розвитку системи. За будь-яких умов трансформацію можна визначити як якісні перетворення, спричинені впливом внутрішніх та зовнішніх факторів, які забезпечують перехід на новий «вищий» рівень розвитку системи.

Вважаємо на доцільне наголосити на важливості безпекового аспекту трансформації, який полягає в тому, що система втрачає свою стійкість під час переходу на наступний рівень розвитку, отже, такі процеси повинні залишатися під контролем для збереження цілісності системи.

Актуальність безпекового аспекту впливає з розуміння сутності етапів трансформації соціально-економічної системи, які запропоновані в науковій публікації Л. Потравки [8, с. 194]. Авторка виділяє такі три етапи: «кількісно-якісні зміни в межах збереження стійкості», «переродження системи, порушення стійкості» та «розлад системи (деградація), формування нової системи». Вважаємо за доцільне погодитися зі змістом перших двох етапів, які характеризують флуктуацію та наближення до точки біфуркації системи через послаблення її стійкості та зростання відхилень основних кількісних та якісних показників. Щодо третього етапу, то руйнування системи означає втрату її цілісності та припинення її існування. Зазначене частково суперечить викладеним вище міркуванням про набуття системою в процесі трансформації нових властивостей, зміну структури та параметрів окремих компонентів, але не руйнування системи як такої. Отже, на нашу думку, логічно говорити на третьому етапі про перехід до нового атрактору – бажаного з точки зору існування та розвитку системи. Безпековий аспект повинен передбачати не лише контроль за першими двома етапами задля мінімізації можливих втрат через зменшення рівня стійкості системи, але й перехід до бажаного атрактору, зокрема через прогнозування та вибір оптимального варіанта.

Висновки з проведеного дослідження.

Підбиваючи підсумки, стверджуємо, що трансформація економічних системи є надзвичайно складним та багатогранним процесом, який запускається за результатами впливу внутрішніх та зовнішніх факторів і може без належного контролю та цільового управління мати непередбачувані наслідки, тобто йдеться як про можливість переходу на вищий рівень розвитку, так і про руйнування системи. Визначені теоретичні основи формують загальне уявлення про процес трансформації і складають підґрунтя для безпекової діяльності, яка повинна бути орієнтована на своєчасне відстеження флуктуацій та перехід до точки біфуркації з подальшим вибором бажаного варіанту атрактору.

В подальших дослідженнях доцільно розглянути процес трансформації національної

економіки під впливом формування постіндустріального суспільства, посилення глобалізаційних процесів та орієнтації на сталий розвиток.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гражевська Н. Відображення трансформаційних процесів у системі категорій соціально-економічної динаміки. *Економічна теорія*. 2007. № 4. С. 19–29.
2. Евстигнеева Л., Евстигнеев Р. Теория экономической трансформации как исследовательская программа. *Общественные науки и современность*. 2007. № 5. С. 5–17.
3. Економічні системи : монографія / за ред. Г. Башнянина. Львів : вид-во Львівської комерційної академії, 2006. Т. 1. 484 с.
4. Євдокимова Д. Економічний розвиток: процесний підхід. Стратегія економічного розвитку України. 2004. Вип. 15. С. 21–24.
5. Єрохін С. Трансформаційний процес та його структурізація. *Актуальні проблеми економіки*. 2005. № 2 (44). С. 4–12.
6. Кухарская Н. Сущность и направления трансформации экономического развития Украины в условиях рыночных реформ. *Економічні інновації*. 2013. Вип. 52. С. 113–123.
7. Леоненко П., Черепніна О. Сучасні економічні системи : навчальний посібник. Київ : Знання, 2006. 429 с.
8. Потравка Л. Сутність, зміст та етапи трансформації соціально-економічної системи. *Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє*. 2018. Вип. 19. Ч. 2. С. 192–200.
9. Проценчук Г. Закономірності трансформаційних процесів національної економіки. *Економічний аналіз*. 2014. № 1. С. 123–129.
10. Тоффлер Е. Третья Хвиля / пер. з англ. А. Євса ; ред. пер. І. Шовкун. Київ : Всесвіт, 2000. 475 с.
11. Штомка П. Социология социальных изменений / пер. с англ. под ред. В. Ядова. Москва : Аспект-Пресс, 1996. 416 с.
12. Schumpeter J.A. Das wissenschaftliche Lebenswerk Eugen von Böhm-Bawerks. *Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung*. 1914. Т. 23. Р. 454–528.

REFERENCES:

1. Hrazhevskaya N. (2007) Vidobrazhennia transformatsiynykh protsesiv u systemi katehorii sotsialno-ekonomichnoi dynamiky [Reflection of transformation processes in the system of categories of socio-economic dynamics]. *Ekonomichna teoriia*, no. 4, pp. 19–29.
2. Evstigneeva L., Evstigneev R. (2007) Teoriya ekonomicheskoy transformatsii kak issledovatel'skaya programma [Economic transformation theory as a research program]. *Obshchestvennye nauki i sovremennost'*, no. 5, pp. 5–17.
3. Bashnyanyn H. (2006) Ekonomichni systemy [Economic systems]. Lviv: Vyd-vo Lviv. komerts. akad. (in Ukrainian)
4. Yevdokymova D. (2004) Ekonomichni rozvytok: protsesnyi pidkhid [Economic development: a process

approach]. *Stratehiia ekonomichnoho rozvytku Ukrainy*, vol. 15, pp. 21–24.

5. Yerokhin S. (2005) Transformatsiinyi protses ta yoho strukturyzatsiia [Transformation process and its structuring]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 2 (44), pp. 4–12.

6. Kukharskaya N. (2013) Sushchnost' i napravleniya transformatsii ekonomicheskogo rozvitiya Ukrainy v usloviyakh rynochnykh reform [The essence and directions of transformation of the economic development of Ukraine in the context of market reforms]. *Ekonomichni innovatsii*, vol. 52, pp. 113–123.

7. Leonenko P., Cherepnina O. (2006) Suchasni ekonomichni systemy [Modern economic systems]. Kyiv : Znannia. (in Ukrainian)

8. Potravka L. (2018) Sutnist, zmist ta etapy transformatsii sotsialno-ekonomichnoi systemy [The essence,

content and stages of transformation of the socio-economic system]. *Ukrainska nauka: mynule, suchasne, maibutnie*, vol. 19, pp. 192–200.

9. Pochenchuk H. (2014) Zakonomirnosti transformatsiinykh protsesiv natsionalnoi ekonomiky [Regularities of transformation processes of the national economy]. *Ekonomichniy analiz*, no. 1, pp. 123–129.

10. Toffler E. (2000) Tretia Khvyliia [Third Wave]. Kyiv: Vsesvit. (in Ukrainian)

11. Shtomka P. (1996) Sotsiologiya sotsial'nykh izm-eneniy [Sociology of social change]. Moscow: Aspekt-Press. (in Russian)

12. Schumpeter J.A. (1914) Das wissenschaftliche Lebenswerk Eugen von Böhm-Bawerks. *Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung*, no. 23, pp. 454–528.